

АНОТАЦІЯ

Новак О. С. Унормування професійної діяльності пам'яткоохоронців у радянській Україні (1919–1930-ті роки) – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 – Історія та археологія (Галузь знань 03 – Гуманітарні науки). – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України. Харків, 2023.

Дисертаційна робота присвячена дослідженню передумов підготовки та імплементації норм, що регламентували пам'яткоохоронну діяльність в УСРР/ УРСР у 1919–1930-х роках. Вивчення цих процесів здійснюється в соціокультурному контексті, що дозволило прослідкувати вплив «переломної епохи» та «культурної революції» на ставлення суспільства до спадщини минулого. Актуальність теми пояснюється необхідністю вивчити особливості становлення понятійного апарату та процесів «професіоналізації» діяльності дослідників та охоронців історико-культурного надбання, особливостей формування та функціонування етичних норм, що побутували в їх інтелектуальній спільноті. Це дозволяє розв'язати чимало питань, що постають перед дослідниками історії України міжвоєнної радянської доби. Насамперед, дослідження дає змогу прослідкувати особливості правового регулювання сфери культури в УСРР, а також простежити, як впливали зміни в «історичній політиці» більшовиків на збереження національного надбання українського народу в 1920-ті – 1930-ті роки.

Метою дослідження є характеристика заходів із унормування пам'яткоохоронної діяльності в радянській Україні (1919–1930-ті роки) та встановлення ключових чинників, що впливали на їх підготовку та перебіг.

Дисертація складається із чотирьох розділів. У першому розглянуті історіографія, джерельна база, охарактеризовані методологія та методи дослідження. У другому розділі проаналізований досвід творення понятійного поля та ключові напрями діяльності в середовищі фахівців, що досліджували історико-культурне надбання в дореволюційну добу. Також

надана характеристика ключовим заходам із нормативно-правового регулювання охорони пам'яток у Російській імперії наприкінці XIX – на початку XX ст. Завдяки застосуванню компаративістського аналізу було з'ясовано, що Російська імперія суттєво поступалася провідним західноєвропейським та північноамериканським державам у питаннях законодавчого забезпечення історико-культурного надбання. Водночас, наявність прогалів у законодавстві компенсувалася активною діяльністю представників громадськості та музейників. У третьому розділі вивчається регламентування пам'яткоохоронної діяльності в радянській Україні у 1919–1930-ті роки. Велику увагу приділено компаративістському аналізу норм спеціального законодавства в різних радянських республіках протягом досліджуваного періоду задля виявлення специфічних рис, притаманних законодавству УСРР. Задля вивчення впливу соціокультурних процесів 1919–1930-х років на охорону пам'яток минулого застосовані напрацювання наддисциплінарного напрямку «memory studies». Зміни в «історичній політиці» більшовиків розглядалися у взаємозв'язку із тогочасними культурними практиками. Їх втілення в життя досліджувалося передовсім за матеріалами змін у символічному просторі Харкова та Києва, які торкнулися як міської топоніміки та проявів візуальної культури, так і практик репрезентації міст загалом. У четвертому розділі розглянуті ключові центри та групи в інтелектуальній спільноті пам'яткоохоронців. Було з'ясовано, що дослідники спадщини минулого та музейники працювали переважно в старих, відомих ще з дореволюційних часів, університетських центрах. Завдяки застосуванню просопографічного підходу було з'ясовано, що найбільш продуктивними у дослідницькій діяльності були представники Харківського та Київського пам'яткоохоронних центрів. Вивчення особливостей професійної етики дозволило прослідкувати зміни, що спіткали вітчизняних інтелектуалів у «переломну епоху». Також було з'ясовано, що більшість охоронців історико-культурного надбання та музейних працівників воліли продовжувати займатися «чистою» наукою, незважаючи на постійний тиск з боку представників партійних та політично-освітніх структур.

Наукова новизна полягає в тому, що вперше в історіографії було запропоновано розглянути становлення пам'яткоохоронного дослідницького апарату та дискусії щодо самобутності українського історико-культурного надбання за допомогою дискурсивного підходу. Це дозволило встановити ключові віхи у формуванні понятійного поля та змін у ставленні до тези про окремішність та самобутність матеріальної та духовної культури українців. Застосування модерністського підходу деконструкції уявлень про традиції, запропонованого Е. Гобсбаумом, дозволило поглянути на процес формування стилістики українського національно-романтичного модерну крізь нову «дослідницьку оптику». Зокрема, був доведений зв'язок між студіюванням вітчизняної старовини та збагаченням просторових та декоративних прийомів митців Наддніпрянської та Західної України на початку ХХ ст.

Методологічною основою дослідження є міждисциплінарний підхід. Задля вивчення особливостей унормування пам'яткоохоронної діяльності в радянській Україні в 1919–1930-х роках були застосовані загальнонаукові та спеціально-наукові методи. Задля дослідження процесу підготовки та імплементації заходів зі збереження історико-культурного надбання в міжвоєнній радянській Україні були залучені напрацювання соціології, психології, правознавства та окремих наддисциплінарних полів гуманітарного знання.

Дисертантом уперше був проаналізований вплив «історичної політики» на пам'яткоохоронну діяльність у переломну епоху. Чимало аспектів подій культурного життя в 1919 – 1930-ті роки майже не аналізують спеціалісти, що вивчають різноманітні напрями «memory studies». Враховуючи це, значну наукову цінність має дослідження впливу ключових «акторів» більшовицької «історичної політики» на сакральні, цивільні, історичні пам'ятки та музейну сферу в роки «Великого перелому». У дисертаційному дослідженні знайшла подальше розкриття теза про «нелінійність» «історичної політики» протягом досліджуваного періоду. Аналіз подій кінця 1920-х – початку 1930-х років дозволив стверджувати, що із початком «Великого перелому» в СРСР загалом та УСРР зокрема «історична політика» була піддана повному

одержавленню та потрапила під тотальний партійно-ідеологічний контроль з метою виконання завдань «соціалістичного будівництва».

На сьогодні українські науковці тільки розпочали студії з вивчення професійної етики. Дисертантом вперше була здійснена спроба вивчення корпоративних правил та норм, якими послуговувалися вітчизняні пам'яткоохоронці та музейні працівники в 1920-ті – 1930-ті роки. Подібне дослідження відкриває широке «вікно можливостей» для того, аби співвіднести роль «внутрішніх» та «зовнішніх» чинників, що мали вплив на поведінку інтелектуалів у «переломну епоху». Реконструкція професійної етики в минулому є непростим завданням. Ще більше воно ускладнюється в часи, коли відбувалося встановлення тотального партійно-ідеологічного контролю над усіма сферами суспільного життя. Утім, до сьогодні збереглися історичні джерела, що дозволяють впевнено говорити про пріоритетність тих чи інших норм для представників академічного середовища 1920-х років. Так, фахівці брали участь в обговоренні проектів перетворень у різних напрямках пам'яткоохоронної роботи. Особливо активно дослідники та представники влади обговорювали зміни в музейній галузі. Слід зауважити, що в цей період простежується «боротьба ідей» та «бачень майбутнього» між представниками «наукоцентричної» та «ідеологічної» течій всередині Народного комісаріату освіти (НКО) УСРР. У 1926 році точилася дискусія між Науковою секцією Наркомосу (Головнаукою) та Головополітосвітою, що завершилася перемогою «наукоцентристів». Попри поширену в історіографії думку, частину ініціатив пам'яткоохоронців 1920-х років було враховано в профільному законодавстві.

При співставленні ключових етапів унормування пам'яткоохоронної діяльності зі змінами в «історичній політиці» більшовиків був зроблений висновок про те, що вони не були абсолютно синхронними. Зокрема, ухвалення профільного законодавства в УСРР певною мірою розвивалось повільніше від процесів обмеженої лібералізації суспільно-політичного життя, ознаменоване запровадженням НЕПу та «українізації». Проте, представники більшовицького режиму не полишали спроб встановити повний ідеологічний контроль як над інтелектуальною спільнотою охоронців

історико-культурного надбання, так і над окремими її представниками. Також пам'яткоохоронці намагалися вберегти принаймні частину «ідеологічно ворожих» режимові пам'яток напередодні «великого терору». Відхід від попередніх норм професійної етики стає невідворотним лише після 1933 року, що ознаменувався трагічною смертю М. О. Скрипника і «чистками» в Наркоматі освіти, початком репресій серед науковців та згортанням «українізації».

У дисертації робиться висновок про те, що унормування професійної діяльності пам'яткоохоронців у радянській Україні відбувалося як під впливом «зовнішніх» чинників, так і з урахуванням бачення фахівцями засад власної діяльності. У спеціальному законодавстві, що регулювало охорону історико-культурного та природного надбання УСРР простежується республіканська специфіка. Порівняно нетривалий період «коренізації»/«українізації» та часткової лібералізації суспільно-політичного життя в радянській Україні мав виразну кореляцію із безпрецедентною активізацією студіювання вітчизняної старовини в 1920-ті роки. Встановлення тотального партійно-ідеологічного контролю над усіма сферами суспільно-політичного життя спричинило зміну культурних практик та злам норм професійної етики, в тому числі – у середовищі вітчизняних пам'яткоохоронців.

Практичне значення дисертаційного дослідження полягає в тому, що його результати можуть бути використані в процесі створення узагальнюючих праць з історії України, історії української культури, у процесі підготовки навчальних посібників, розробці навчально-методичних комплексів з основ пам'яткознавства для вищих навчальних закладів.

Ключові слова: пам'яткоохоронна діяльність, радянська Україна, культурна спадщина, пам'ятка, пам'яткоохоронці, модернізація, культурні практики, символічний простір, історична політика, великий терор, музеї, антирелігійний наступ, церковні цінності, просопографія.

ABSTRACT

Novak A. S. Standardizing the Professional Activity of Monument-Protection Workers in the Soviet Ukraine (1919 – the 1930s). Qualifying scientific work: a manuscript.

The dissertation for the Doctor of Philosophy's degree, the 032 speciality – "History and Archeology". – V. N. Karazin Kharkiv National University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2023.

The dissertation is devoted to the study of prerequisites for the preparation and implementation of the legal framework that regulated the sphere of monument-protection activities in the Soviet Ukraine in 1919–1930s. The studying of these processes is carried out in the socio-cultural context, which made it possible to follow the influence of the "pivotal period" and the "Cultural Revolution" on society's attitude to the heritage of the past. The actual value of the topic is explained by the need for learning the features of the formation of the conceptual field and the processes of "professionalisation" of the activities of researchers of the historical and cultural heritage, the peculiarities of the formation and functioning of the ethical principles that existed in their intellectual community. The study has made it possible to solve many questions faced by the researchers of the historical and cultural heritage of Ukraine in the interwar Soviet period. First of all, this study draws our attention to the attempt to explore the unique features of the legal regulation of the culture in the Ukrainian Socialist Soviet Republic (USSR), as well as trace the changes in the "historical policy" of the Bolsheviks influencing the sphere of protection of the historical and cultural heritage of the Ukrainian people in the 1920s and 1930s.

The purpose of the study is to characterise the process of standardising the professional activity of monument-protection workers in the Soviet Ukraine in the period from 1919 to the 1930s.

The dissertation consists of four chapters. In the first chapter, the historiography, research data base, methodology and research methods are

described. The second chapter analyses the experience of creating a conceptual field and the key areas of activity among specialists who researched the historical and cultural heritage in the pre-revolutionary era. Also, a description of the key measures for the normative and legal framework of the protection of monuments in the Russian Empire during the second half of XIX and the beginning of XX centuries is given. Thanks to the application of comparative analysis, it has been found that the Russian Empire was lagging behind the leading Western European and North American states in the matters of legislative protection of historical and cultural heritage. At the same time, the problems in legislation were compensated by the active involvement of public representatives and museum workers. The third chapter studies the regulation of monument protection activities in the Soviet Ukraine in 1919–1930s. Much attention is given to the comparative analysis of the norms of special legislation in various Soviet republics during the above-mentioned period in order to determine the presence of specific features inherent in the legislation of the USSR. In order to study the impact of socio-cultural processes of 1919–1930s on the protection of monuments of the past, the findings along the interdisciplinary direction of "memory studies" was applied. Changes in the "historical policy" of the Bolsheviks were considered in relation to the cultural practices of that period. Their implementation was studied primarily using the materials of changes in the symbolic space of Kharkiv and Kyiv, which affected both urban toponymics and manifestations of visual culture, as well as the practices of representation of the cities in general. The fourth chapter examines key centers and groups in the intellectual community of monument-protection workers. It has been established that the researchers of the heritage of the past and museum employees worked mainly in the old university centres known since the pre-revolutionary times. Thanks to the application of the prosopographic approach, it has been proved that the representatives of the Kharkiv and Kyiv monument-protection centres were the most productive in research activities. The studying of the peculiarities of professional ethics made it possible to follow the changes that befell the domestic intellectuals in the "pivotal period". It has also been found out

that most of the researches of the historical and cultural heritage and museum workers preferred to continue doing "pure" science, despite constant pressure from the representatives of the Communist party and government political and educational institutions.

The scientific novelty lies in the fact that for the first time in historiography, it has been suggested using a discourse approach to consider the formation of the monument-protection conceptual field in the scientific environment of researchers of Ukrainian historical and cultural heritage and the debate on the identity of the Ukrainian treasures. This approach made it possible to establish the main turning points in the process of formation of the conceptual field and changes in the attitude to the concept of the originality and uniqueness of the material and spiritual culture of the Ukrainian people. The application of the modernist approach of deconstruction of ideas on traditions, introduced by E. Hobsbawm, enabled a new way of understanding of the process of formation of the stylistics of Ukrainian national-romantic modernism through the new "research treaties". In particular, the connection between the studying of national treasures and the development of the artistic decorative techniques of the artists of Naddniprianska and Western Ukraine at the beginning of the XX century has been proved.

The methodological basis of the research is an interdisciplinary approach. General scientific and special scientific methods were used to study the features of the standardising the monument-protection activities in the Soviet Ukraine during the period of 1919–1930s. In order to study the process of preparation and implementation of measures for the preservation of historical and cultural heritage in the interwar Soviet Ukraine, the methods of sociology, psychology, law and certain interdisciplinary fields of humanitarian knowledge were applied.

It is the first time the influence of "historical policy" on monument-protection activities during the "pivotal period" has been analysed. Many aspects of the events of the cultural life from 1919 to the 1930s are not researched by scientists studying various areas of the "memory studies". The dissertation is of great help to studying the influence of the key "actors" of the Bolshevik "historical

policy" on religious, civil, historical monuments and museum domain during the years of the "Great Break" that has significant scientific importance. In this scientific research, the thesis about the "non-linearity" of "historical politics" during the mentioned period has been examined further. The analysis of the events of the late 1920s and early 1930s made it possible to draw a conclusion that after the beginning of the "Great Break" in the USSR in general and the Soviet Ukraine in particular, "historical politics" was under total control of the Bolsheviks government and Communist party in order to fulfill the tasks of "socialistic building".

Contemporary Ukrainian historiography has not got any comprehensive studies in this field of professional ethics. Much attention in the present dissertation has been given to the attempt at studying the corporate rules and regulations used by the domestic monument-protection researchers and museum workers between 1919 and the 1930s. This approach opens the "window of opportunity" in correlating the role of those "internal" and "external" factors that had an impact on the behavior of intellectuals in the "pivotal period". Reconstruction of professional ethics in the past is not an easy task. It becomes even more complicated in times when total party-ideological control over all spheres of social life was being established. However, historical sources have survived to this day, which allow us to confidently speak about the priority of certain norms for representatives of the academic environment of the 1920s. Thus, specialists took part in the discussion of transformation projects in various areas of monument-protection activities. Researchers and government officials were especially active in discussing changes in the museum industry. It should be emphasised that this period was marked by a "struggle of ideas" and "visions of the future" between representatives of the "science-centric" and "ideological" currents within the People's Commissariat of Education (PCE) of the Soviet Ukraine. In 1926, there was ongoing debate between the Scientific Section of the People's Commissariat of Education (Ukrainian Department of Science) and the General Politburo, which ended with the victory of the "scientific centrists". Despite the

widespread opinion in historiography, part of the initiatives of the monument-protection researches of the 1920s was taken into account in the relevant legislation.

In the process of comparing the key stages of the standardising of monument-protection activities with changes in the "historical policy" of the Bolsheviks, the conclusion is made that they were not completely synchronous. In particular, the adoption of relevant legislation in the Ukrainian Socialistic Soviet Republic to some extent developed more slowly than the processes of limited liberalization of the social and political life, marked by the introduction of New Economic Policy and "Ukrainisation".

The conclusion has been made that standardising the monument-protection research activities by the state institutions is an essential element of the "professionalisation" of scientific activity and the creation of professional communities. Each of the communities, in addition to formal prescriptions, has the corresponding "professional ethics" of activity. The monument-protection workers in the Soviet Ukraine (1919 – 1930s) were no exception. In the special legal framework that regulated the protection of the historical, cultural and natural heritage of the Ukrainian Socialistic Soviet Republic, republican specificity can be traced. The relatively short period of "Corenisation"/"Ukrainisation" and partial liberalisation of the social and political life in the Soviet Ukraine had a clear correlation with the unprecedented intensification of the study of national heritage in the 1920s. According to the research, with the establishment of Stalin's totalitarian regime and ideological control, the professional ethics of monument-protection intellectual community is "ousted" by the principle of expediency (by the state and ideological structures) and the estimated need for surviving (by the monument-protection research workers). The "Policy of memory" and "amnesia" implemented by the Stalin's totalitarian regime in the wake of the "Cultural Revolution" and the "Great Terror" did not allow to preserve the objects of historical and cultural heritage and ethical norms of the intellectual community

(partially implemented in the monument-protection legislation in the relatively liberal 1920s).

The practical significance of the dissertation research is that its results can be used in the process of creating general works on the history of Ukraine, the history of the Ukrainian culture, in the process of preparing training manuals, developing educational and methodological complexes for higher educational institutions on the basis of monument-protection studies.

Keywords: monument-protection activities, the Soviet Ukraine, cultural heritage, monument, monument-protection and museum workers, modernization. cultural practices, symbolic space, historical police, the Great terror, museums, anti-religious offensive, church values, prosopography.